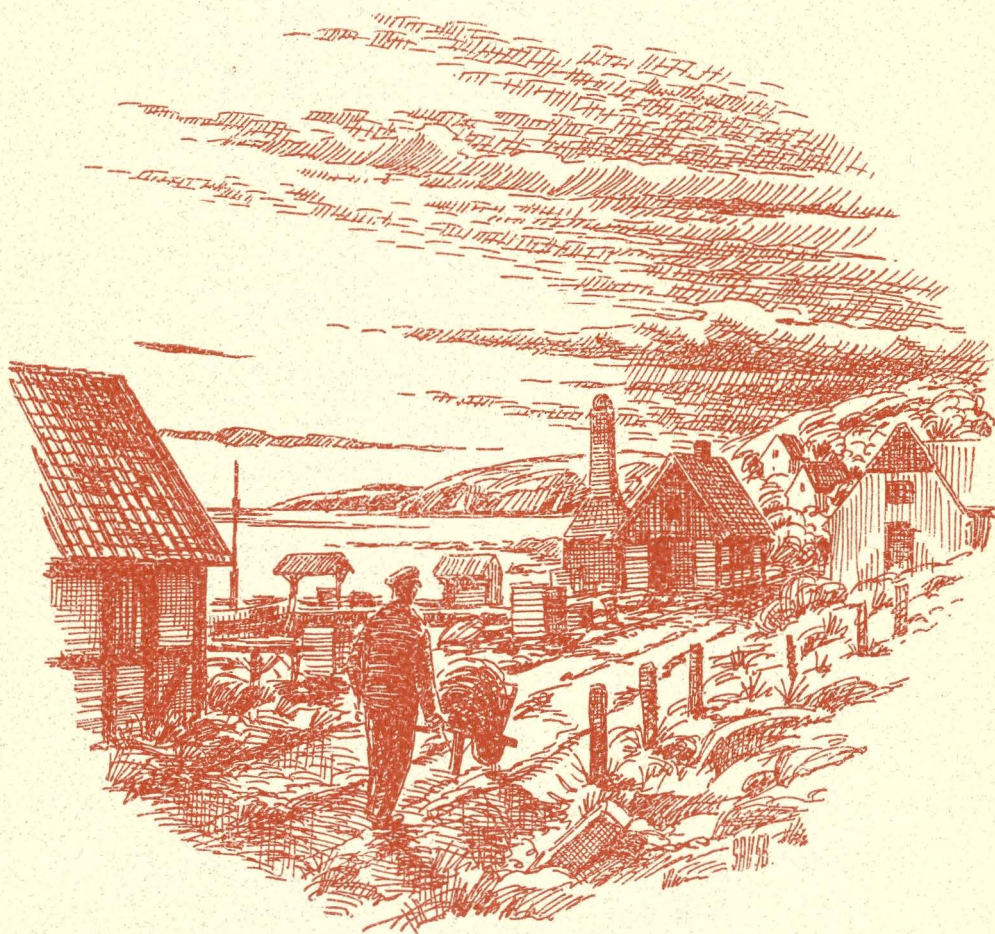

Peter Nikolai Skovgaard

CHRISTIAN STUB-JØRGENSEN

Peter Nikolai

SKOVGAARD

OG HANS BØGER OM
BORNHOLM

1958

C. E. B. TRYK . RØNNE

I litteraturen om Bornholm er P. N. Skovgaards beskrivelse fra 1804 et af de mest kyndige, levende og personlige arbejder. For mig har den siden min tidligste ungdom været en af de bøger, jeg hyppigst, og stadig med nyt udbytte, vendte tilbage til. I rækken af mine studier til Bornholms litteraturhistorie har jeg derfor længe haft til hensigt ogsaa at vie Skovgaard en afhandling. Men nødvendigheden af omfattende arkivstudier har stadig faaet mig til at lægge denne plan til side for andet arbejde.

Imidlertid er der sket det, at en anden har foretaget arkivundersøgelserne; fuldmægtig V. Svendsen har i Bornholmske Samlinger XXXIV offentliggjort en dygtig og omhyggelig gennemgang af retssagen omkring bornholmsbeskrivelsen og derved overflødiggjort yderligere arbejde med denne side af sagen. Det har letteret mit arbejde, at jeg helt har kunnet koncentrere mig om det rent litteraturhistoriske: en karakteristik af værkets ejendommeligheder og redegørelse for dets forudsætninger.

Jeg er trykkeriet taknemlig, ikke blot fordi jeg har faaet lejlighed til at faa dette arbejde frem i form af en smuk bog, men ogsaa for at jeg har maattet disponere over saa megen plads, at jeg kan citere fyldigt. Der er intet, der giver saa livagtigt et billede af Skovgaard som at læse ham selv.

1 Fra midten af det 17. aarhundrede er Bornholm blevet beskrevet adskillige gange. Det er dog de færreste af beskrivelserne, der er blevet befordret i trykken før vor tid; om de fleste af de ældre beskrivelser gælder det, at de er blevet til som led af en samlet danmarksbeskrivelse, og at forfatterne, redaktører ville vi vel nuomdage kalde dem, ikke har kendt Bornholm af selvsyn.

Den første, der gjorde forsøget paa en omfattende Danmarkstopografi, var samleren og oldforskeren Ole Worm. Med virksomhedsfuld støtte fra højeste sted udsendte han gennem biskopperne opfordring til sognepræsterne landet rundt om at optegne i første række runeindskrifter, men desuden ønskedes meddelelser om sproglige, folkloristiske og historiske ejendommeligheder. Paa grundlag af præsteindberetningerne ville han lave et stort værk om Danmark; det kom ikke i trykken, men havnede i universitetsbiblioteket, hvorfra det senere er gaaet over i rigsarkivet. Worm benyttede dog en del af materiellet i sit navnkundige runeværk, og senere er dele af indberetningerne, bl. a. de bornholmske, som skyldes landsprovst Jens Pedersen, blevet trykt.

Heller ikke Peder Hansen Resen fik sit store danmarksværk frem, mens han levede. Det blev startet i 1666 paa samme maade som Worms, men det svulmede op, saa trykningen ville blive alt for kostbar. I stedet havnede manuskriptet i universitetsbiblioteket, hvor det gik til grunde ved Københavns ildebrand i 1728. Det havde dog heldigvis været stærkt benyttet, og der var taget

forskellige afskrifter, saa store afsnit af det, bl. a. det om Bornholm, har kunnet udgives i vor tid.

I 1671 afsluttede en bornholmer, en førder ganske vist, et betydningsfuldt værk om sin ø og dens historie. Det var den Aaker degn Rasmus Ravn. Han havde haabet, at kongen, hvem han sendte manuskriptet, ville lade bogen trykke; kongen overlod den imidlertid i stedet til Resen som et kildeskrift til hans danmarksbog, og han sled saa bravt paa den, at den ikke uden grund blev nævnt med kendingsnavnet »den lasede bog«. Først i 1926 kom den i trykken.

I 1756 kom endelig den første trykte bornholmsbeskrivelse; det var til gengæld en statelig bog, hvis lige vi aldrig kan vente at se. Den skyldtes arkitekten Laurids de Thurah og var, ogsaa den, et led i et paatænkt danmarksværk, skrevet paa basis af udsendte spørgeskemaer. Heldigvis begyndte Thurah med de mere overkommelige mindre danske øer; foruden Bornholm naaede han kun at faa Samsø og Amager beskrevet. Heldigt for Bornholm, at han tog fat fra den ende. Hans bog er en værdig kvart, med de skønneste kobbere af bornholmske bygninger, byprospekter og grundplaner. Selv havde Thurah aldrig sat sine ben paa Bornholm, men som hjemmelsmand havde han amtmand Urne, en interesseret embedsmand, som overalt, hvor han færdedes paa øen, medbragte en bog, hvori han omhyggelig optegnede alt af interesse, som han kom ud for. Urnes utrykte optegnelser findes i det kongelige bibliotek, og det siges, at der forberedes en udgivelse af dele af dem.

Den gang paa gang strandede plan om at skabe et stort topografisk værk om Danmark maatte ogsaa Thurah opgive. Det blev Erik Pontoppidan, for hvem det omsider lykkedes; han begyndte at udgive sit store værk i 1763, og selv om han døde aaret efter og ikke naaede at føre det til ende, var han dog naaet saa vidt, at hans svoger, Hans de Hofman, sammen med Langebek og B. C. Sandvig paa grundlag af hans samlinger kunne fuldføre udgivel-

sen. Pontoppidan forstod bedre end sine forgængere begrænsningens kunst, og derved kunne han gennemføre sin plan. Hans afsnit om Bornholm er mindre af omfang end Thurahs beskrivelse, som han i høj grad bygger paa; dog er det ingenlunde en ren gentagelse, men rummer en hel del, der ikke findes hos Thurah. Heller ikke Pontoppidan havde været paa Bornholm, men har bl. a. fra Urne faaet gode oplysninger.

Dette var i det væsentlige den topografiske litteratur om Bornholm, der forelaa ved indgangen til det 19. arhundrede. De nævnte værker var saa at sige et fortsat arbejde, hvert afhængigt af sine forgængere og fra begyndelsen saa at sige bygget efter samme plan og med de samme retningslinier. Udover dem forelaa et par økonomiske skrifter, mest om Bornholms mineralrige, men vigtigst var den »Agerdyknings-Catechismus«, som i 1777 blev udgivet af Jacob Peter Prahl, den gang sognepræst i Rø. Endelig bør det nævnes, at amtmand Thorgils Fieldsted i 1780 udarbejdede en meget skarp pro memoria om forholdene paa Bornholm; den tryktes i 1791 i Thaarups Materialier til det danske Monarkis Statistik, og store partier deraf citeres i Skovgaards bornholmsbeskrivelse, dels med tilslutning, dels tværtimod.

Som man ser, er størstedelen af de egentlige topografiske arbejder ført i pennen af ikke-bornholmere, der ikke havde set Bornholm med egne øjne. Dog byggede de alle paa lokale meddelere, som var fortrolige med æmnet, og derved er adskillige efterretninger blevet bevaret. Ene mellem disse fremmede skribenter staar bornholmeren Rasmus Ravn, men hans bog laa glemt og overset. Skovgaard, der omhyggeligt nævner kilderne til sin bornholmsbeskrivelse, kender den ikke; først da han i 1834 udgav »Bornholms Saga«, omtaler han den, omend han ikke synes at værdsætte den særlig højt.

Den gang den unge literatus Peter Nikolai Skovgaard i 1804 udgav første del af sin »Beskrivelse over Bornholm«, var der Grund

til at nære forventninger. Det var første gang, en indfødt bornholmer udgav en fyldig, tildels paa egne iagttagelser og indtryk bygget beskrivelse af sit land. Men denne bog fik en haard skæbne og blev skæbnesvanger for sin forfatter.

2 Peter Nikolai Skovgaard blev født paa Sandemandsgaard i Knudsker den 30. juni 1783. Hans far var løjtnant ved dragonerne og hed Niels Pedersen Schougaard; paa bornholmsbeskrivelsens titelblad skrev sønnen sit navn Skougaard, men gik senere over til navneformen med v, muligvis i forbindelse med sine nordisk-sproglige interesser.

Den unge Skovgaard viste tidlig en forbavsende intelligens og modenhed. Han læste til student i latinskolen i Rønne, og skønt han kun var lige fyldt femten, da han blev student, havde han allerede dengang omfattende interesser, ikke mindst hvad hjemstavns forhold angik.

Som student kom han til universitetet, hvor han dyrkede studierne frit, følgende sine interesser tilsyneladende uden tanke om et brødstudium. Bornholmerne har ord for at have særlige anlæg for det klare og rationelle, og i denne henseende var Skovgaard ægte bornholmer, og tillige en ægte søn af rationalismens tidsalder. Grundtvig skrev om ham:

...og om Aand havde min bornholmske Ven lige saa lidt som jeg mindste Begreb, naar Aand skulde være andet end paa den ene Side vor gode Fornuft og paa den anden spillende Vittighed.

Ud fra disse forudsætninger forstaar man bedre, at han valgte matematikken som studium, men han dyrkede tillige mange andre interesser, især sprog og historie. Han skaffede sig saaledes et grundigt kendskab til oldnordisk, hvilket blev saare betydningsfuldt for ham.

I de første studenteraar knyttede han et meget nært venskab med Grundtvig; de to var jævnaldrende, og de mødtes i studenterkorpset. Man skulle synes, at de maatte staa hinanden ret fjærnt, saa forskellige som de var af anlæg og temperament; alligevel blev venskabet stærkt og varigt, og som det synes ikke mindst betydningsfuldt for Grundtvig, der i sine skrifter gang paa gang vender tilbage til mindet om »min venlige Stalbroder, den tidlig lærde, og tidlig fra Bogen forsatte, P. N. Skougaard«. Det var Skovgaard, der lukkede portene til Nordens forhistorie op for Grundtvig og indviede ham i Sakse og Snorre. I sin Nordens Mytologi takker Grundtvig vennen herfor i højstemte vendinger:

Dig, min tidlige Ungdoms *eneste* Ven, *Peder Nikolai Skovgaard!*
Dig var det som ledte mig. O! kendte Flere, som jeg, din stærke Aand, dit dybe og omfattende Blik i Nordens Fortid, din næsten overmenneskelige Flid og Udholdenhed, da ville de bede med mig: at Videnskaben dog ei for stedse maa have tabt sin Yndling!!!

Selv om Skovgaard i 1807 forlod København og slog sig ned i det fjerne Aalborg, blev forbindelsen mellem ham og Grundtvig ikke helt afbrudt; med aars mellemrum vekslede de stadig breve. Og Skovgaard var endnu i stand til at støtte og vejlede vennen; da Grundtvig i 1807 opholdt sig paa Langeland, opildnede Skovgaard ham i et Brev til at fortsætte sine sysler med Nordens oldtid, samtidig med at han som den praktiske ven gav ham nyttige raad og vink med hensyn til arbejdet.

Af breve fra Skovgaard ser vi, at skønt han nærede inderlig mistro til de fleste præster, saa havde han dog den dybeste sympati for ungdomsvennen, ogsaa hvad hans religiøse udvikling angik, fordi han ansaa Grundtvigs kristelige livsanskuelse for at være helt ærlig. Og Grundtvig glemte aldrig den beundring, han fra sin tidlige ungdom havde næret for den evnerige ven, selv om han var slaaet ud af sin bane.

Kort efter Skovgaards død giver Grundtvig atter udtryk for sin gæld til ungdomsvennen i »Mands Minde«:

... ved Siden af ham var det ikke, som i Aarhus Skole, for min Styrke, men for min Vankundighed i Historien, jeg maatte skamme mig. Saxe og Snorre, Eddaerne og hele Islands Sagarække, som jeg kun kjendte af Navn, var nemlig en Kundskabs-Kreds, hvori *han* bevægede sig saa frit og let som i sin Hjemstavn; og skjønt han var intet mindre end poetisk stemt, var Matematiker med Liv og Sjæl, laa dog hele Verdenshistorien ham saa nær og syntes saaledes indtaget af ham, som en Napoleon i Bogverdenen, at saaledes havde jeg aldrig beundret noget Menneske; og *hans* Bekjendtskab maa jeg da ikke blot takke for mit forholdsvis tidlige Bekjendtskab med Nordens Oldtid, men i det hele for den levende Følelse: at uden for hele Examens-Kredsen laa der en Verden af Kundskaber, det godt lønnede Umagen at berejse.

Ludvig Schrøder, der har skrevet indgaaende om forholdet mellem Grundtvig og Skovgaard, fremhæver, at dette forhold fik en afgørende betydning for den nordiske digters og historieskrivers udvikling. Og han mener, at til Skovgaards efter hans mening helt mislykkede levned har denne ene omstændighed givet en vidtrækkende betydning.

Men for en bornholmer er dette dog ingenlunde Skovgaards eneste, ja næppe hans væsentligste betydende indsats. Med sin bornholmsbeskrivelse har han skabt et værk, der ikke blot giver værdifulde oplysninger om Bornholm, dets topografiske og kulturelle forhold ved indgangen til det 19. aarhundrede, men som ogsaa bærer præg af sin forfatters personlighed, og som paa side efter side bærer det aftryk, Bornholm har sat paa denne karakter. En personlighed, som til trods for visse ungdommelige flotheder i udtryksmaaden dog var fuldt udformet, da han kun 21 aar gammel udgav sin første og betydningsfuldeste bog.

3 Første del af Skovgaards »Beskrivelse over Bornholm« udkom i efteraaet 1804. Kort efter dens fremkomst blev den anmeldt i ugebladet »Dagen«, med uddrag af nogle skarpe udfald. Om det er denne anmeldelse, der har fremkaldt offentlig tiltale mod bogen, eller om den alligevel ikke ville have undgaaet sin skæbne, er for saa vidt et ørkesløst spørgsmaal. Men i alt fald blev ogsaa »Dagen«s ansvarshavende inddraget i retssagen, selvom han blev frikendt.

Retssagen indledes i slutningen af oktober paa grundlag af trykkefrihedsforordningen af 1799. Ved denne havde regeringen indskrænket den gældende trykkefrihed betydeligt og givet domstolene myndighed til at dømme om misbrug af den litterære ytringsfrihed. Regeringen ville derigennem først og fremmest sikre sig mod uønsket kritik.

Og Skovgaards bornholmsbeskrivelse var netop i første række kritisk. Mens en hel del af hans kritik dog fandtes juridisk uangribelig, var der fire specielle punkter, som man slog ned paa, idet man i dem fandt en utilbørlig kritik af regeringens foranstaltninger, af selve styreformen og endelig af kongens højsalige forfædre.

Det første punkt var Skovgaards saare aggressive, paa megen sagkundskab grundede bemærkninger om væbningens udrustning. Til dette punkt skal vi senere vende tilbage.

Det andet punkt vedrører skattevæsenet. Skovgaard paataler ulighederne i ansættelsen af hartkornsskatten; de der fastsatte den, hævder han, »har været meget partiske og, for at Jeg skal betjene Mig af de mest skaansomme Udtryk her kan bruges, ret en Slynge, hvo det endog har været«; i en note formoder han, at det muligvis har været »en af daværende Amtmands eller Guvernørs Gunstlinge« eller maaske en af hans kontorbetjente.

Det tredje punkt er hans betragtninger om Tingstenene i Knuds-ker, som han opfatter som et minde om »de forrige gyldne,

demokratiske, Tider, da Thingene holdtes offentlig under aaben Himmel, da alle Bønder mødte paa Thinge for at enten samtykke eller forkaste de Stores: Kongernes og disses Befalingsmænds, Beslutninger Landet angaaende«. At forsvaret ville hævde, at Skovgaard havde til hensigt at sammenligne de forrige gyldne tider ikke med den nuværende regeringsform, men med tidligere tiders uheldige forhold, forekommer vel lidt søgt. I alt fald har anvendelsen af glosen »demokratisk« næppe kunnet undgaa at skurre i myndighedernes øren.

Det fjerde anklagepunkt er det ejendommeligste; det er Skovgaards omtale af Korfitz Ulfeldt og hans modstandere:

Blandt dem, som her [paa Hammershus] have været i Arrest ere to mærkelige Mænd især, nemlig Korfits Uhlefeldt, forhen Danmarks Riges Raad og Hofmester, den samme Mand hvis Minde endnu staar paa en offentlig Plads i Kjøbenhavn, til evig Skjændsel for tredie Frederiks Hofkryb, Dronning, Kongen selv, og kort sagt: for enhver af dem, der havde sammenrottet sig for at forfølge denne store, sin Tids største Mand, og bestandig bestræbe sig efter at formere hans Ulykke. Dog naar havde ogsaa Danmark en stor Mand, der ey maatte lide Uret? Mon dette har været Tilfældet nogensinde fra Tyge Brahes til senere Tider. — Her at give Underretning om, hvem denne, hidtildags af alle Skribentere saameget bagvaskede Mand var, vilde være meget upassende, da det er en Beskrivelse over Bornholm, og ey en Efterretning om de Fornemmes Skurkestreger og Hofkabaler i Dronning Sofia Amalies Mands Tid, som fordres her.

Under retssagen dukkede yderligere et femte punkt op, idet byfogden i Rønne følte sig gaaet for nær af Skovgaards skarpe bemærkninger om politiets seen gennem fingre med kvaksalvere.

Angaaende enkeltheder i sagens behandling henviser jeg til V. Svendsens i forordet nævnte afhandling. Retssagen lader os ikke

i tvivl om, at det for myndighederne gjaldt om at faa statueret et eksempel. Vedrørende de to første punkter finder domspræmiserne, at Skovgaards kritik er bitter mod regeringen og holdt i utilbørlige og usømmelige udtryk. Punkt 3 maatte man helt lade falde, hvorimod bemærkningerne om Frederik III fandtes strafbare; dog maatte man her supplere lovens paragraffer med kirkeritualet, hvori man fandt en bestemmelse, som ganske vist drejede sig om præsters omtale af afdøde i ligtaler.

Generalfiskalen havde krævet landsforvisning; retten tog dog hensyn til, at Skovgaards uheldige udtryksmaade mindre skyldtes ond vilje end »mangel paa dyrket sans for sømmelighed i udtrykket«, og nøjedes med at idømme ham 14 dages fængsel paa vand og brød. Højesteret stadfæstede hof- og stadsrettens dom. Dog havde flere dommere i begge retter, blandt dem A. S. Ørsted, voteret for en kortere fængselsstraf.

Ørsted skrev senere i sine erindringer, at »det havde vist været det Ønskelige om denne Forfatter aldrig var blevet tiltalt for den noget plumpe Maade, hvorpaa han, uden at have ondt i Sinde imod Regjeringen, havde udtalt sig over enkelte locale og gamle Regjerings-Foranstaltninger«:

... thi medens Forfatteren havde udtalt de haardeste Domme over enkelte fra Regjeringen udgaaede locale Foranstaltninger paa hans Fødeøe Bornholm, var der ikke mindste Spor til noget uvilligt Sindelag mod Regjeringen i det Hele, han havde tvertimod paa mange Steder omtalt samme med en, efter hvad der forelaae uforstilt Agtelse.

Hvad der først og fremmest vakte anstød i Skovgaards bog, var tonen, skarpheden i udfaldene. Allerede »Dagen«s anmelder havde paatalt »en vis plebejitet, som mishager mange« i Skovgaards udtryksform. Amtmand Thaarup anker i sin bornholmsbog fra 1810 over hans tone:

Skade at den unge duelige Mand i sine Bedømmelser og Udtryk ej brugte altid Anstændigheds-Sproget; ej heller den værdige Ærbødigheds-Tone. Derfor blev han og tiltalt og Skriftet confiskeret.

Der er næppe tvivl om, at Skovgaard har maattet undgælde for sin tilbøjelighed til at sige sin mening rent ud og i en skarp form, der ikke var til at misforstaa, ofte endda tilsat en spottende ironi. En form som man maa indrømme har været temmelig udbredt blandt bornholmerne. Men tillige har Skovgaard, trods sin tidlige Modenhed, sandsynligvis været ganske usikker om, hvad man litterært kunne tillade sig, og ukendt med finesserne i skribentens takt og tone.

Under retssagen indgav han ansøgning til kongen om, at hans sag maatte blive hævet; her trækker han i land og skriver, at han indser sin uret og er kommet til en bedre erkendelse:

Hypokondrie, Ungdoms Letsindighed og Fremfusenhed, maaske ogsaa Læsning af en vis Art Skrifter, hvorved Indbildningskraften ophidsedes, disse var, jeg tør sige det, de eneste Drivfjedre til min Handling, men aldrig havde jeg endog kun den fjerneste Hensigt til at udbrede Misnøje mod Deres Majestæts Regering eller i Almindelighed mod Embedsmændenes Handlinger.

Kritikken og juristerne havde været enige om, at omend formen i Skovgaards bornholmsbeskrivelse var højst angribelig, saa var bogens indhold dog saare værdifuldt. Desværre kom dommen over formen til at ramme hele værket. Det blev konfiskeret, men tillige fulgtes en dom i henhold til trykkefrihedsforordningen automatisk af en livsvarig censur over forfatteren. Denne følge af dommen har uden tvivl virket saa forstemmende paa Skovgaard, at han aldrig skrev fortsættelsen.

»Beskrivelse over Bornholm« omfatter dels øens almindelige topografi med bemærkninger om befolkningen, dens sprog og kul-

tur, dels en sognevis gennemgang af »Landsbøygden«, som Skovgaard med et godt bornholmsk ord kalder det. Andet bind skulle indeholde en beskrivelse af købstæderne, et afsnit om handelen samt Bornholms historie. Ogsaa et bornholmskort skulle dette bind have bragt.

Naar man læser første bind, kan man ikke undgaa at føle en vis bitterhed over, at dette arbejde blev en torso; man har en forvisning om, at ogsaa andet bind ville have rummet en fylde af gode oplysninger og personlige kommentarer af stor værdi. Hvad angaar bornholmshistorien, udsendte Skovgaard ganske vist 30 år senere »Bornholms Saga«, men at dette skulle være det historiske afsnit af den forulykkede bornholmsbeskrivelse synes udelukket, dertil er de to værker hinanden altfor ulig i stil og anlæg. Selv om Skovgaard havde taget sig sammen til at fortsætte, var andet bind dog næppe kommet paa højde med begyndelsen; alene det at have bevidstheden om, at manuskriptet skulle bedømmes af censors strænge blik, ville uvægerlig have kvalt den friskhed og oplagthed, hvormed første bind er skrevet. Selv skarpheden i udtrykket og den indædte tone i kritikken, alt det som samtiden ansaa for unoder, vil for eftertiden staa som en yderligere tiltrækning ved denne ungdommelige bog. Rent bortset fra, at en saa hensynsløs kritik fortæller os en hel del, som vi ellers ikke ville have faaet at vide.

4 Da Skovgaard i 1798 som femtenaarig student kom til København fik han lejlighed til i bibliotekerne at sætte sig ind i alt hvad der tidligere var skrevet om hans hjemø, og de 5-6 aar, der gik inden han fik sin bog skrevet færdig, har han benyttet godt. Han har sat sig grundigt ind i materialet, ogsaa de vanskeligt læselige manuskripter, og han ved alt hvad man paa det tidspunkt kunne vide om Bornholm.

Men hans interesse for sin fødeøes historie og kultur gaar meget længere tilbage; han kender ikke blot litteraturen, men fra sine drengeaar har han gennemvandret Bornholm og gjort sine iagttagelser i marken; om øens kulturforhold ved han ved selvsyn, fra samtaler eller interesseret lytten en hel del, som ældre topografer ikke har faaet fat i. I fortalen til »Bornholms Saga« beretter han:

I min Ungdom flakkede jeg i mine Fritimer meget om paa alle Landsens Kanter, og fandt der min største Glæde i at høre Fragsagn om Fædrenes Bedrifter, og at læse gamle Runeskrifter m. m., som jeg da vel og i de Tider var næsten den eneste Person paa Bornholm, der besad nogen Kjendskab til sligt.

Og dette var mere end almindelig nysgerrighed, det var forenet med en kyndighed, der hos et saa ungt menneske virker helt forbløffende. Han fortæller om, hvordan han besøgte en Hans Jensen Marker i Knudsker, som ejede et exemplar af Christian III's bibel med en haandskreven beretning paa tre folioblade om begivenhederne i 1658:

Som liden Dreng kom jeg der og fandt særdeles Behag i at beskikke de smukke Billeder i Bogen, men da hverken Manden eller Konen vare stærke i at læse og forstaae den gammeldags Skrift, maatte jeg, som allerede dengang kunde læse fra Bladet, hvad Andre maatte stave sig frem i, forelæse dem disse Blades Indhold, og skjønt jeg efter faa gjentagne Besøg næsten kunde hele Fortællingen udenad paa mine Fingre, saa har jeg dog siden oftere gennemlæst disse utydeligt og temmelig tæt beskrevne Antegnelser, og deraf siden taget vedbørlig Efterretning.

Blandt de manuskripter han i sine drengeaar fik lejlighed til at studere nævner han en række nu forsvundne optegnelser af landsdommer Hans Jørgen Skovgaard, efter hvad han fortæller

en fætter til hans bedstefar; dog har dette slægtsskab ikke kunnet verificeres. Af disse optegnelser, skriver Skovgaard, gjorde han sig et ypperligt udbytte ved afbenyttelsen i 1797 og 98. Det var altsaa en 14aars dreng, som foretog disse krævende studier.

Naturligvis var det paa Skovgaards tid betydelig lettere at være polyhistor end nu om dage, da videnskaben er blevet uddybet og specialiseret og verdenshistorien er vokset kolossalt i bægge ender. Alligevel maa man forbavses over omfanget af den 21aariges viden og af de mange omraader, han turde vove sig ind paa med nogenlunde sikkerhed. Alene de administrative forholds forskellige felter, som han gør rede for, er jo ikke altid helt nemme at danne sig et overblik over. Hertil kommer sproget og historien, som han kommer ind paa forskellige steder ved gennemgangen af sognene. Og yderligere er det økonomiske og naturforholdene to meget omfattende omraader, som han tildels behandler i sammenhæng. Naturvidenskabsmand er han dog ikke; i sine afsnit om Bornholms dyre- og planteliv bygger han i høj grad paa Thurahs fremstilling og gentager de fortegnelser over Bornholms dyr og planter, som findes hos Thurah, dog med kritiske bemærkninger og tilføjelser. Han har forstaaelsen af, at rigdommen i Bornholms flora hænger sammen med den store variation i landskabsformerne, men indrømmer, at »da Jeg selv ey er stærk i Botanik, maa jeg forbigaae alle slige rare Planters Beskrivelse«. Iøvrigt er hans afsnit om »Vækstrigets Produkter« temmelig fyldigt, men det drejer sig hovedsagelig om økonomisk vigtige planter: brødkorn og deslige, haveplanter og lægeurter; hans oplysninger herom er »deels grundede paa mine egne Erfaringer, deels ogsaa udtagne af de Thurahs Bornholms Beskrivelse og Prahls Agerdyknings Katekismus«.

Hans egne erfaringer hænger sammen med, at han er vokset op paa en gaard, og han har haft øjnene med sig, naar han saa paa de forskellige arbejder der udførtes i gaarden. Bogen præges

af denne personlige tilknytning, som næsten kan siges at give den slagside: mens det er ret sparsomt, hvad han oplyser om Bornholms fiskeri, giver han grundige underretninger om adskillige mere eller mindre specielle fænomener indenfor det praktiske landbrug. Om den særlige bornholmske rugavlingsmetode giver han en hel lille afhandling med grundige og saglige udredninger af fordelene ved ikke at nedpløje gødningen. Naturligvis bygger han her paa Prahls indgaaende og sagkyndige bog, men han har afvejet Prahls oplysninger mod sine egne iagttagelser. Og naa han med sagkundskab korrigerer Thurah, er det paa grundlag af, hvad han selv har set.

Endnu udførligere skriver han om biavlen, som han finder overmaade vigtig, og som efter hans mening bør finde betydelig større udbredelse. Angaaende de praktiske metoder harcellerer han over »de Stuelærdes nyeste Theorier«, og hvad angaar honningens anvendelse giver han et kulturhistorisk billede i sin muntre, halvvejs ironiske stil. Det turde være første gang at man i litteraturen finder omtalt de gamle bornholmeres elskede »Hønne aa Bræjnevind«:

... derimod vide Bornholmerne at lave en særdeles velmagende og styrkende Drik, ved at sammenrøre Honning og dansk Kornbrændevin i en Skaal, hvori videre brydes kogte Kringler. Dette Honning og Brændevin spises med en almindelig Spiseskee af Skaalen, hvilken bestandig cirkulerer blandt alle Tilstedeværende. Hos Bønderne bruges det somme Tider i Gjæstebud, som fornemmeligst i Julegilde og ved andre lignende Høytideligheder, isteden for Puns, dog vel at mærke at det søbes og ikke drikkes; og da det er ligesaa velmagende, i det mindste for dem, der ret have Smagen for det, som den virkelige Puns, saa synes Mig, at det ogsaa burde agtes ligesaa høyt, allerhelst Man deri kan søbe sig ligesaa fuldkommen Ruus til, som den allerbedste Punsesvir. Saa dan Svir koster heller ikke nær saa meget, som en tilstrækkelig

Punesvir, og hvad dertil bruges, er altsammen af Landets egne Produkter, undtagen Kringlerne, hvilke dog ikke koste betydeligt, og disse kunne gjerne udelades uden at det Hele derved taber synderligt i sit Værd.

Et andet landbrugsemne, han behandler særdeles indgaaende, er tørvegravningen. Ogsaa paa dette punkt har han en forgænger i Prahl, og takket være de to kan vi danne os et levende indtryk af tørvefremstillingen paa Bornholm for henved 200 aar siden; det er interessant at se, at bornholmerne kendte til tørve»pløddrijn«tilsyneladende før æltetørven var kommet i brug i det øvrige land.

Selvfølgelig staar Skovgaards fremstilling af Bornholms geologi ikke for en moderne videnskabelig kritik; han kunne jo ikke godt skrive om geologi før denne videnskab var opfundet. Det vi finder i hans bog, er ikke geologi i egentlig forstand, men mineralogi; den sammenhæng, der forklarer mineralforekomsterne, var endnu ikke gaaet op for videnskaben. Derfor studser man ogsaa over en og anden af hans oplysninger, som naar han fortæller, at »der findes ogsaa en Steenkulsaare ved Snogebæk, ligesom ogsaa en ved Sandvig«; bægge disse turde være ret tvivlsomme.

Derimod har enkelte iagttagelser faaet ham til at gøre slutninger, som vi maa erkende som rigtige og fornuftige. Naar han mener, at Bornholm synes frembragt ved en stærk naturrevolution, saa er dette vel ikke mere end hvad mange andre ogsaa har tænkt allerede paa Skovgaards tid. Men vi ser hans klare kritiske blik, naar han omtaler de »Dendriter«, man finder i Nexø-sandstenen. Andre har ment, de var »Forstenelser af Vekstriget«, men Skovgaard indser rigtigt, at de

... formodentligen er intet andet end en mineralsk meest guulagtig Saft, der har trængt sig ind mellem Steenlagene, og der udbredt sig, mere eller mindre, eftersom den har fundet Vey for

sig, saa at det er kommet til at ligne Forgrenelser af Tang og andre slige Vækster.

Selvsyn og selvtænkning præger hans overvejelser over Bornholms natur og kultur. Adskillige af forgængernes kuriøse ræsonnementer gør han skarpt op med som ren overtro. Selvfølgelig kan han ikke helt undgaa at blive hængende i lignende ræsonnementer. Naar han mener, at grunden til at skab dengang var en udbredt folkesygdom paa Bornholm muligvis kan være, at bornholmernes kost i altfor ensidig grad bestod af salt sild, ja saa smiler vi bedrevidende, men vi maa ikke glemme, at paa Skovgaards tid næredes ganske lignende anskuelser ogsaa af mange højt oplyste folk.

5 Det er en velkendt sag, at bornholmere, som slaar sig nedovre, har svært ved at faa deres hjemlands maal helt slidt af; oftest bliver ialtfald noget af tonefaldet hængende lige til det sidste, og det tager gerne en aarrække, før bornholmeren i sin tale undgaar et meget kraftigt dialektpræg, skønt han maaske selv mener han taler rigsdansk.

Selvfølgelig har den unge Skovgaard, paa det tidspunkt da han udsendte sin bornholmsbeskrivelse, talt det stærkt bornholmske farvede maal, som andre danske finder saa ubeskrivelig morsomt og forgæves prøver paa at efterligne.

Men heller ikke hans pen havde sat sit bornholmske tonefald overstyr. Eller rettere sagt, Skovgaard dyrkede med fuld bevidsthed sin udtryksforms lokale egenart. Det var ikke alene den omstændighed, at det bornholmske sprog var æmnet for en del af hans værk, der gør det sprogligt interessant. Skovgaard følger gennem hele bogen den praxis at meddele ogsaa de bornholmske benævnelser paa de ting han omtaler. Ikke mindst ved stednavne anfører han hele vejen den bornholmske form ved siden af den

officielle; ligeledes naar han skriver om dyr og planter interesserer det ham at kunne fortælle, hvad bornholmerne selv kalder dem, og forskellige kulturelle foreteelser nævnes med vedføjlet bornholmsk betegnelse i parentes eller med tilføjelsen »som Bornholmeren siger«.

Men desuden har han med fuldt forsæt givet sproget i sin bog en bornholmsk tone. Han bærer sig ikke ad paa samme maade som senere hjemstavnsforfattere ynder at gøre det, ved at strø dialektgloser ud over sin rigsdanske text. Nej, han gør det langt mere radikalt, idet han vender sig til selve sprogets rygrad, grammatikken, og anvender de bornholmske bøjningsformer. Det er især paa ett omraade, han gør dette ganske konsekvent, nemlig ved navneordenes flertalsdannelse. Han skriver Hare og Harene for harer, harerne, Skadde for skader, Navn for navne, Mose for moser, Skovler for skovle og Ær for aar, han bruger flertalsformer som Artikle, Indsø, Vingene, som fremmede vil studse over, men som er en bornholmer velkendt. Hist og her bruger han ogsaa bornholmsk køn; han skriver Sanden for sandet, Sognen for sognet. Vi træffer ogsaa i hans bog eksempler paa den karakteristisk bornholmske dobbelte bestemthed: »denne Slotslyngen«, »den saakaldede Flyndresygen«. Han bruger særlige bornholmske former som ingne i stedet for ingen, ja i ny og næ smutter en bornholmsk glose ind: »naar Bonden har udtorsket sin Havre«.

Saa fortrolig han er med sit bornholmske sprog, kan man vel forstaa, at han nu og da falder for fristelsen til at hovre over andre, der er mindre kloge paa det felt. Naar Thurah kalder Vældens aa for Wellings-Aa, »fordi han blander de bornholmske Ord: et Væjll o: et Væld, Kirkevæld og Væjljn o: Vælling med hinanden«, og naar han kalder pindsvin for Hjulkatte, »ey gjørende Forskel paa Julen og et Hjul; thi Jyl betyder vel Jul, men et Hjul hedder Joul« (Skovgaard ved godt, at pindsvinet heller ikke har noget med julen at gøre, men at dets navn er det samme som

det svenske »igelkot«), saa er det selvfølgelig galt, omend det dog maa være lidt af en undskyldning, at Thurah aldrig havde stiftet bekendtskab med sproget, og at Urne var »ejn førder«.

Skovgaard kritiserer med rette Urnes ufuldstændige kendskab til det bornholmske sprog, som han afslører i recensionen af Thurah i Lærde Efterretninger samt i Pontoppidan, bægge bygget paa hans oplysninger. Men med Urnes aabenbare mangler kan man dog ikke frakende ham æren for som den første at have redegjort for den bornholmske dialekt. Han har ogsaa bemærket, at sproget afviger betydeligt fra egn til egn paa Bornholm, idet han mener det bornholmske tales tydeligst og renest sydlands, især ved Snogebæk, hvorimod dialekten paa Nordbornholm er mere blandet med det skaanske. Det første giver Skovgaard ham ikke ret i, det viser blot, siger han, »at Amtmand Urne ey har forstaaet det bornholmske Sprog«. Tværtimod finder Skovgaard, at sproget paa Sydbornholm afviger stærkt fra det egentlige bornholmsk:

Tillige er almindeligen i Sydbornholmernes Dialekt noget pibende eller syngende, der forenet med den rappe Udtale dertilsteds, gjør den ubehagelig at høre paa mere end egentlig Bornholmsk, der tales rent ud.

Foruden den særlige sydbornholmske »dialekt« gør han opmærksom paa den særegne mundart omkring Gudhjem, som ikke kender de sammentrækninger, bornholmerne ellers bruger.

Skovgaards tydninger af runeindskrifterne betegner et kæmpe-mæssigt fremskridt fra Worms tolkninger, der via Resen gaar igen hos Thurah. Skovgaard synes at have tydet indskrifterne fra selve stenene; at de ikke altid er lige lette at læse, og at runeforskningen endnu ikke havde traadt sine barnesko, bevirker naturligvis, at heller ikke Skovgaards læsninger kan holde. Undertiden har han taget fantasien til hjælp, men i modsætning til forgængerne undgaar han de rene fantasterier.

Men ganske særlig mærker man en fornyelse i hans tydning af stednavne. Det maa naturligvis ikke glemmes, at den moderne sprogforskning med sit kendskab til lydudviklingens love ikke altid kan godtage Skovgaards tydninger, men mange af dem er dog saa sandsynlige, at de i godt et aarhundrede har været anset for de rimeligste og troværdigste.

Hos Skovgaards forgængere, og desværre ogsaa hos adskillige senere stednavnetydere, er forklaringerne forbløffende naive; de nøjes gerne med at bygge paa en tilfældig sproglig lighed, eller ogsaa konstruerer de en forklaring, som naar de opfinder et par ellers ukendte vikinger som Boer og Guthi for at lade Bornholm være opkaldt efter dem. Denne type af navnetolkere har Skovgaard let spil med, selv om det desværre ikke er lykkedes ham at faa typen udryddet, selv i stednavneudvalgets autoritative værk driver den stadig sit spil. Med skarp ironi gør Skovgaard op med disse hjemmegjorte navnesagn:

I Skoven ved Maglegaard sees en gammel Grav, hvori siges at en Kjæmpe ved Navn Magle skal med Hest og Hund ligge begravet, og skal ifølge samme Folkesagn denne Magle have bygget Gaarden og givet den Navn efter sig, men som Sagnen, ved videre at lade ham have bygget ommældte Kapell, blander ham med Niels Aagesen, saa tør jeg ingen Lid sætte til den, allerhelst Navnet Magle er som Mandsnavn fra forrige Tider, Mig aldeles ubekjendt. Rimeligere forekommer det Mig at Maglegaard ligefrem betyder saameget som den store Gaard, da magle eller mikle i det gamle Nordens Sprog just betyder det samme som nu store, hvilket og ret og vel passer med Maglegaarden.

Skovgaards kendskab til oldnordisk, og ligeledes hans fortrolighed med sproget i gamle dokumenter, giver ham lejlighed til at gaa bagom stednavnenes nutidsformer. Desuden nøjes han aldrig med den form, hvori et navn optræder paa et kort eller i et skrift-

stykke, han tager tillige i betragtning, hvad stedet hedder paa bornholmsk.

Karakteristisk er den maade, hvorpaa han gør op med forgængernes fortolkning af navnet Rø. Resen mener, det betyder Rudolfs sogn, men kirken er ikke indviet til nogen St. Rudolf. Thurah giver den fantastiske forklaring, at den hellige Andreas', kirkens værnehelgens navn, skulle være blevet forkortet af Bornholmerne til Andrø, senere til Drø og Rø, en forklaring, som en bornholmers øre vægrer sig ved at godtage. B. C. Sandvig forklarer navnet af det røde ler i Bobbaaen, en ret spidsfindig tydning. Resen foreslaar endvidere, at sognet kan være opkaldt efter fiskerlejet Røstad, det omvendte forekommer dog mere sandsynligt. Endelig fortæller sagnet, at kirken er bygget af en vis Simon Rø (Sigmund Røde), der havde 12 sønner med samme tilnavn, et sagn der ganske aabenbart er opfundet for at forklare sognets navn. Til disse tydninger føjer Skovgaard:

Ogsaa kunne alle disse Navn udledes af det gamle, endnu brugelige, Ord: at *rødde*, saasom denne Egn formodentlig senest er blevet bebygget efter Skovenes Rødning, hvorefter bemældte Fiskerleje kan være blevet nævnt i gamle Dage Røddestad og Sognen Rødd-Sogn eller Rødd-land hvorefter Kirken siden kan være bleven kaldet Rødd-Kirke.

Selvom den moderne stednavneforskning ikke er enig med Skovgaard i denne fortolkning, maa man dog indrømme, at den lyder overordentlig plausibelt; den støder ikke an mod hvad et kritisk øre kan gaa ind paa, og den bevæger sig inden for fornuftens rimelige grænser. Hvor forgængerne var fantastiske, er Skovgaard nøgtern.

At hans sikre sprogøre en enkelt gang svigter, som naar han mener, at Baastad kommer af »bosted«, er undtagelsen, som bekræfter reglen.

6 Naar de gamle topografer beskrev Bornholm, dvælede de gerne ved, hvad de opfattede som den specielt bornholmske folkekarakter. Det gjorde Thurah, og det gjorde efter Skovgaard især amtmand Thaarup og embedslægen Panum. Navnlig disse to sidstnævnte er uhyre kritiske over for bornholmernes indre egenskaber. For Thaarup var de en samling stridbare og uomgængelige, selvhævdende og paastaaelige individualister, for Panum først og fremmest en flok stædige konservative, paa vagt mod alt nyt og helt indfiltrede i gammel overtro. Saadan opfattedes de af embedsmænd, som kom ovrefra. Thurah bedømte dem langt venligere. Han, eller rettere Urne, fra hvem han har sine meninger om denne sag, gør i alt fald forsøg paa at opfatte den bornholmske befolknings ejendommeligheder paa den velvilligste maa-de. Han fremhæver deres gode evner, deres flid og vindskebelighed, deres moralske habitus paa de fleste omraader (dog ere deres fleste Forseelser in puncto sexti), og han laster dem egentlig kun, i de blideste former, for deres paastaaenhed i gamle skikke og med hensyn til privilegier.

Skovgaard former sin fremstilling af dette æmne ved at citere Thurah, med de tilføjelser og indvendinger han har at gøre, og de er ikke faa. Gennemgaaende er han adskilligt mere kritisk indstillet over for bornholmerne end Thurah var. Afsnittet om befolkningens nationale ejendommelighed er et af de fornøjeligste i Skovgaards bog, og i kulturhistorisk henseende overordentlig oplysende.

Kun paa temmelig faa punkter erklærer han sig helt enig med Thurah. Visse af forgængerens paastande finder han uretfærdige og uforstaaende, mens han paa andre punkter mener, at Thurahs bedømmelse maaske er lidt for mild.

Skovgaard synes ikke, man kan beskyldte bornholmerne for overdreven stridbarhed og proceslyst. Naar noget saadant hævdes, mener han det skyldes, at bornholmerne er tilbøjelige til selv at tage

sig af deres sager; de er et folkefærd, som personligt meget vel kender sine rettigheder og pligter. Og at de selv vil have haand i hanke med tingene, forstaar han saare vel, »thi særdeles uklogt var det om de blindt hen vilde forlade sig paa, hvad der om Sagen foresnakkes dem af Advokater, et Slags Folk, hvis Ærlighed, især i Provindserne, kan være megen billig Tvivl underkastet«. Ligeledes forsvarer han, at de holder stejlt paa deres gamle privilegier:

De ere paastaaende paa sine Privilegier, hvilket er ganske naturligt, hvor lidet end disse indeholde; dog, da der aldrig egentligen er gjort noget Indgreb i disse Privilegier af Regjeringen, ey heller nogensinde, saavidt Mig er vitterligt, forsøgt herpaa, saa veed Jeg ey saa lige ved hvad Leylighed de have kunnet vise sin Paastaaenhed, uden det skulde være naar en eller anden dunhaget eller usindig Embedsmand har villet vise sin Vigtighed paa Landet fornærmende Maader, da de i saa Fald ey have villet taale sligt, men have allerunderdanigst anholdt hos Kongen og Regjeringen, dem de altid have baaret dybeste Agtelse for og Kjærlighed til, om at nyde Ret imod slige Smaadespoter, hvilke ogsaa desaaarsage ere blevne behørigen afstraffede efter Fortjeneste... Men en Følge heraf er ogsaa at slige slette Embedsmænd med samt deres Tilhængskryb udskrige vidt og bredt Bornholmerne i Almindelighed som oprørske og mod enhver af Øvrighedens endog mest almennyttige Foranstaltninger yderst gjenstridige Folk, og de, der vove at tale høyt mod nogen Misbrug Øvrighedspersoner gjøre af sin Magt, blive straks belagte med Navn, af Opviglere, Oprørstiftere, Folkeforførere, Demagoger o. d.

Med hensyn til bornholmernes dyder finder Skovgaard, at de maaske er knap saa gode økonomer, som Thurah vil gøre dem til. Om deres moralske adfærd er han ogsaa temmelig uenig med Thurah. Han mener ikke at »Løbsagtigheeds Synder« er hyppigere paa Bornholm end andetsteds. Tyveri er ikke ukendt her, men

»ikke destomindre var det meget ønskeligt om denne Last ey gik mere i Svang i Danmark, især paa Øerne, end nu paa Bornholm«. Derimod finder han, at mord aldrig har været saa sjældne hertilands, og han giver meget livlige skildringer af drabelige slagsmaal, navnlig de aarligt tilbagevendende bataljer i Almindingen mellem karlene fra Vestermarie og Østerlars.

Som en forfærdende national-last for bornholmerne anser han det umaadelige brændevinsdrikkeri. Om det har Thurah ikke målet et ord; det har derimod amtmand Fieldsted, af hvis pro memoria Skovgaard citerer store uddrag. Mens han ellers mener, at Fieldsted skyder over maalet, giver han ham paa dette punkt sin uforbeholdne tilslutning, og til hans fremstilling har han kun en kort tilføjelse at gøre, til gengæld en lille kulturhistorisk godte:

Saavidt Fjeldsted, af hvis Beretning klarligen sees at Brændevins-Brænden og Drikken overdrives noget grueligen her paa Landet. Dog er ikke Fylderier, alt dette uagtet, saa hyppigt her, som paa endel af de Danske Øer, hvor Brændevin ey drikkes saa jævnt alle Dage men derfor ogsaa langt umaadeligere ved særdeles Leyligheder. Af Sey-Drikkere, som jævnlig gaae med en Halvsvir, ere derimod en temmelig Del her i Landet.

Om den bornholmske befolknings fremdrift er der rørende enighed mellem Skovgaard og Thurah. Skovgaard fremhæver, at baade de unge bornholmeres færden til søs og den skik, at de unge piger gjerne tager tjeneste i København inden de rejser tilbage og gifter sig, bidrager til at udvide bornholmernes horisont, saa de derved »naae selv en langt høyere Grad af Kultur end den danske Almue i Almindelighed har«. Og om den almindelige oplysning paa Bornholm har han kun rosende ord:

Den bornholmske Almue staaer vel ikke tilbage for noget andet Steds Almue i at kunne læse og skrive, men tør maaskee heri endogsaa være et godt Stykke forud for de fleste øvrige Danske;

thi det er yderst sjældent at finde her nogen der ey kan læse temmelig godt i enhver dansk Bog og de fleste Bønder hertillands kunne skrive, idetmindste sit Navn og lidt mere. I Almindelighed ere Bornholmerne meget læselystne... Da Bornholmerne ere, som før er sagt, temmelig nysgjerrige, saa have de ogsaa megen Lyst til at politisere lidt og læse Aviser, af hvilke især hidtildags de Berlingske have næsten overalt paa Landet saavel i Byerne som og paa Bøygden. — Der ere Bønder paa Landet, der have smaa, men velvalgte Bogsamlinger til adskillige Snese Dalers Værdi. Dette alt tilsammentaget viser at Oplysningen her paa Landet er blandt menige Mand ikke slet.

Skovgaard dvæler ved bornholmernes lovkyndighed: »her gives endog ikke faa Bønder, som ere saa forfarne i det juridiske Fag, at de kunne selv gaae i Rette for sig i enhver nogenlunde simpel Sag«. Og de er tillige temmelig bibelstærke:

Biblen have overalt næsten hos hver Bonde og formuende Husmand, og deri læses meget, saasom Bønderne have en særdeles Lyst til at disputere med hinanden over theologiske Materier, og stundom ere de endog istandtil at indlade sig herom med Præsterne, hvilke ved denne Leylighed kunne virke meget godt. Deres Dispyter om denne Materie ere sommetider ikke uinteressante og røbe ofte meget Vid og en fin god Forstand; de have saameget mere Liv, som nogle af Bønderne ere pure Ortodokser og andre ere ramme Naturalister, thi ved forskellige Meninger der bringes paa Banen er det at Diskurser vorde underholdende; Lidet Pietisteri findes ogsaa nord i Landet.

Skovgaards beskrivelse af bornholmerne gaar heller ikke uden om deres sans for pyntelighed i klædedragten, hvilket han anser for et tegn paa at de kulturelt staar højere end den øvrige danske almue. Men den højt berømmede nationaldragt, som de bornholmske kvinder bar, er han dog langtfra nogen beundrer af:

Bønderne klæde sig temmelig ordentligen og ey som danske Bønder, men, ere de pyntede da have de Kjole eller Frakker, hvis Dannelsen endog er Modens Love underkastet; iligemaade have de anstændige Underklæder og bruge ey Taskeveste og andre slige Fortidens Prydelser, undtagen ganske faa Gamle, der endnu have saadant tilovers fra forrige Tider. Ja der findes endog blandt Bønderne og Bøndersønnerne et ikke lidet Antal af virkelige Petit-mêtres, der ideligen lade forandre Dannelsen paa sine Klæder for altid at være klædte i Overensstemmelse, med de allernyeste Modet. Naar Bønderne eller deres Karle gaae paa sit Arbejde ere de fordetmeste klædte i Trøye og Langbukser, syede efter den Fasang Søfolks Klæder almindelig have. Alle Hverdagsklæderne og en stor Del af Stadsklæderne ere af hjemmegjorte Tøysorter saasom Klæde, Firskæft, Uldet og linned (Værkgarn) o. d. — Kavayer ogsaa af hjemmegjort Klæde, bruges her meget om Vintren. — Hvad Fruentimmernes Klæder derimod er anbelangende, da kan Jeg ikke sige den fortjener at berømmes for at være smagfuld; thi de have paa Hovedet Huer der bindes under Hagen og som gaae ned for Ørene, hvilke herved bindes slet til Hovedet, saa have de og Panden ganske skjult med et saakaldet Korsklæde. Hertil kommer endnu at de lange Liv snøres saa smale som muligt, hvilket, foruden at det vist aldrig kan see godt ud, er altid høystskadeligt for Sundheden. Denne underlige Klædedragt uagtet ere dog mange meget kjønne Fruentimmer paa Bornholm.

Skovgaards beskrivelse af bornholmerne følger ganske vist forgængerens, men paa baggrund af ham hævder den helt selvstændige, paa egne iagttagelser og erfaringer byggede meninger. Og man mærker, at her skildres bornholmerne ikke af en fremmed men af en af deres egne. Skildringen rummer en vrimmel af smaa konkrete og præcise indtryk, og i Skovgaards skildring er det tit, som om vi ser vore landsmænd fra for 150 aar siden lyslevende for os.

7 Naar man vil karakterisere bornholmerne slipper man ikke udenom deres overtro. Ogsaa Skovgaard opholder sig ved denne side af sagen, ja han har gjort et betydeligt stykke arbejde ved at samle adskilligt om bornholmske sagn og bornholmsk tro dels fra gamle manuskripter, dels fra folkemunde. At han er interesseret vil dog langt fra sige det samme som at han er inficeret. Tværtimod viser han paa dette punkt en ganske rodfæstet rationalisme. Som læge har Panum i sin beskrivelse ikke rettet skarperne skyts mod det kvaksalveri, der øvedes paa Bornholm, end Skovgaard har. Ja, Skovgaards paavisning af, at øvrigheden tolererede disse tilstande, medførte ovenikøbet, som vi har set, at anklagen mod ham udvidedes med endnu et punkt.

Var samtiden vred paa ham, fordi han greb saa fast om denne brændenælde, saa kan vi kun være ham taknemlige, fordi han i den skarpe form har givet os en indgaaende beskrivelse af, hvordan den slags folkelig magi praktiseredes paa Bornholm for kun halvandet hundrede aar siden:

Sygdomme grassere yderst sjældent her af Betydenhed, og de som stundom indfalde, drives meest bort af Landets egne Indbyggere, blandt hvilke især nogle Kjærlinger, til Skam for den oplyste Tidsalder Vi leve i, drive Kvaksalving med den dermed forbundne Signen, Maalen, Støbning o. d. ganske offentligen og uformeent, til mange Syges aldeles Fordærvelse. I disses Sprog hedder Sygdommene efter Omstændighederne: Modsot, Horesjæuer, Majnslet, Madale o. s. v. hvorimod bruges forskellige Pulvere, saasom af brændt Haar, brændte Hoseskaft o. a. d. som tages ind med rindende Vand der af et fastende Menneske er hentet om Morgen før Solens Opgang under en Bro, med den Forsigtighed at den det henter gaaer baglængs til Vander; desuden maales den Syge paa langs og tværs, bindes med gult Uldgarn om begge

Haandledderne, gives for Madlede (Madale) at spise med Gaardens Hund af Bordfoden i Stuen; og bliver herforuden støbt over Pasienten, troes han være sikker for alt Ondt, saasom Djævlestød, Marerid o. d. Med denne Støbning gaaer omtrent saaledes til: Signekjærlingen, eller som det her hedder: den kloge Konen, har fem Slags Bly, eller egentlig disse Sorter: Almindeligt Bly, Klædebly (hvori Stemplen paa Klæde staaer), Kirkebly (o: af gamle kasserede Kirke-Vindver), Korsbly (Vindvesbly hvor Lodningen er) og for det femte, arvet Sølv, hvilke fem Sorter smælttes sammen ved ni Slags Ild o: ni Slags Brænde, af ni forskellige Slags Træ, og dernæst gydes det ud over Pasientens Hoved igjennem en aabnet Saks eller deslige i en Bøtte Vand; imidlertid fortæller Heksekjærlingen med en uforstaaelig Mumlen og forskellige Gebærder, indtil hele Forretningen er til Ende. Mærkeligt er det ellers at slig Støbning foretages paa samme Maade over Mennesker som over Dyr saasom Heste, Køer, o. d.

Slig Støbning er endogsaa i min Tid øvet paa Bornholm, i Aaker Sogn, ja selv i Rønne; dog have Heksekjærlingerne kuns Tilløb af den mindst oplyste Deel af Almuen, derimod ere slige Kvaksalvere farligere, som indbilde Folk at de forstaae noget af Medicin og Kirurgi, skjønt de dog ere yderst uvidende, og blandt slige Folk er i Rønne selv ligefor Politiets Øyne en fordums Soldat eller Korporal, der fusker vekselviis paa Handskemageri og Lægekunst, for hvilket sidste vel mange have maattet bøde med Sundhedens Forliis.

Skovgaard bifalder saa langt fra bornholmernes overtro, tværtimod laster han den saa tit han har lejlighed dertil. At han er klar over, hvor stor en rolle den spillede i folkemedicinen og hvor farlig den var paa dette punkt, er man efter ovenstaaende ikke i tvivl om. Men paa den anden side mener han ikke at den almindelige overtro spiller saa stor en rolle for befolkningen i almindelighed, der ikke er helt saa godtroende som man var i gamle

dage, et synspunkt der som bekendt har holdt sig til vor tid, hvor overtroen knap kan siges at være helt uddød. Skovgaard advarer ogsaa mod at lave overtroiske fortolkninger af fænomener, der har en langt simplere forklaring. Det gælder saaledes de bekendte dølgnavne til ting og væsner, man ikke tør nævne med deres rette navn. Thurah gør meget ud af dette fænomen. Men Skovgaard mener, at naar feberen kaldes Stedmoderen og det lede Bæst, og naar høgen stundom kaldes Graanak, »hvilket Navn dog ey bruges uden der vides det er en Høg der tales om, thi ellers kan det ligesaa godt betyde, saavel andre Kreatur (til Eksempel Lus der og kaldes Graabener), som og gamle Mænd; ja endog Djævelen hedder stundom Graanak, hvilket skal sigte til hans Ælde«, saa behøver det ikke være fordi man er bange for at udtale navnet, men kan ligesaa vel skyldes »Almuens Lyst til at tale figur-ligen«.

Skønt Skovgaard er paa vagt mod overtro, optegner han overalt, hvor han kommer frem i sognebeskrivelserne, de lokale sagn han støder paa, ialtfald de mest karakteristiske af dem. Saaledes har vi netop en række af de mest kendte og udbredte sagn fra hans haand. Dette skyldes uden tvivl, at senere sagnsamlere, maa-ske ogsaa i nogen grad bornholmske sagnfortællere, har bygget paa Skovgaard; hvis man uden videre gaar ud fra, at de sagn der fortælles udelukkende skyldes aarhundredgammel mundtlig overlevering, saa overser man den kendsgærning, at læsekunsten ikke har været helt ukendt hos almuen, og da slet ikke hos den bornholmske.

Blandt de sagn, Skovgaard har bragt i trykken, er Bonavedde-sagnene fra Persker de mest markante. Han har ikke selv optegnet dem, men har dem fra landprovst Jens Pedersens samling af præsteindberetninger til Ole Worm, skrevet i 1625. De skyldes optegnelser af præsten i Persker, Hans Raunholt. Skovgaard mener ganske vist, at »hvad den her omtalte Bondevedde angaar da

ved jeg om ham intet undtagen, at hvad Man om ham fortæller er intet andet end Sniksnak tilhobe«, dog aftrykker han, hvad Raunholt fortæller og gør ikke som en senere rationalistisk topograf, J. Bulmer, gjorde da han i 1925 udgav Jens Pedersens bornholmsbeskrivelse; han sprang simpelthen Bonaveddesagnene over med den bemærkning: »Noget ikke helt kortfattet Tøjeri, som Hdskr. videre indeholder vedrørende Bjergtrolde og deslige i Pedersker Sogn, forbigaa her«.

Saaledes lyder et af de Raunholt'ske Bonaveddesagn i Skovgaards gengivelse:

Vestenfor i samme Høy siges at have været Puslinge og haver det hendt sig engang at Bondevedde er kommet der frambi (forbi) og hørt at de have hugget paa et Stykke Træ, og sagt: »Hug det, Snef! nest saa er Bondeveddes Hustru«. Nu der Bondeveddes Hustrue gik i Barselsæng, og der vare Kvinder inde hos hende, komme ogsaa Trolde med sit Træbillede, toge Kvinden af Sængen og lagde Træbilledet isteden, som det var den rette Kvinde. Trolde som vare i Stuen stukke Bondeveddes Hustru ud af Vindvet til de Andre som vare der udenfore; men Bondevedde var færdig før end de, tog imod sin Kvinde og forvarede hende, de andre Kvinder som vare i Stuen uafvidendes, og lod saa gjøre sin Bager-Ovn varm og vilde have Troldebilledet deri, som og skede, saa at Troldebilledet knagede og spragede noget forfærdeligen. Kvinderne, som vare i Stuen græde og klagede sig ynkeligen, thi de vidste ikke andet end det var Bondeveddes Hustru, men han viste siden Kvinderne sin egen Hustru.

Den mærkelige replik om Snef er ganske øjensynlig en fejllæsning; i manuskriptet maa der staa: Hug det snefnæst, d. v. s. snevnæst. Naar J. P. Møller senere fortæller om Snef og Bonaveddes kone, og lader ham blive opfordret til at gøre hende »laanglaid aa blæi« istedetfor skævnæst, saa er det ganske tydeligt Skov-

gaards fejllæsning, der gaar igen, hvilket viser, at den gode Allinge-
urmager, da han fortalte sagnene, har læst Skovgaard; muligvis
har han hele sin viden om Bonavedde fra ham.

Skovgaard finder Raunholts sognebeskrivelse »noget overtroisk,
hvilket var uadskilleligt fra de Tider, hvori den blev skreven«,
men den er dog »ey blot en Gjenpart af Kirkens Klokke- og Læg-
ter-Skrift, hvilket de Thurah paa alt for mange Steder gjør sin
Bog til«.

Det skal ikke nægtes, at alle de indskrifter, Thurah har samlet,
kan være en noget trættende læsning, dog kan det nu og da være
rart at have dem paa tryk. At det var unødvendigt for Skovgaard
at gentage dem alle paa rad, har han unægtelig ret i. Han er til-
bøjelig til at bedømme dem efter en æstetisk maalestok, hvilket
giver ham rigelig lejlighed til at ærgre sig. Naar han en enkelt
gang citerer noget af denslags, præsenterer han det som »følgende
usle Vers«, »maadelige Vers«, hvad han saavist har ret i. Om ind-
skrifterne i Povls kirke meddeler han kort og godt, at de er uden
interesse, »men dersom nogen vil læse dem, hvormed Jeg dog tviv-
ler, da henvises til de Thurah«.

Nogen større pietet overfor gamle kirkemalerier og lignende
giver han ikke udtryk for. For ham er de kun latterlige og naive.
Den altertavle, som paa hans tid fandtes i Knuds kirke, beskriver
han saaledes: »Malingen paa Altertavlen forestiller ellers paa den
ene Side: Abraham som Slagter, Isak, to Engle og en Gjedbuk;
paa den anden Side sees den korsfæstede Jesus og et Par Koner«.
Men denne ironiske form er intet mod den dybe foragt, hvormed
han omtaler lægtermalerierne med tilhørende indskrifter i Ny-
kirke:

Paa Kvinde-Lægteren er Noget, som de Thurah kalder en emble-
matisk Maling, der skal forestille en Pilgrimsfærd til Guds Rige,
som er i seks Afdelinger og under hvert et elendigt Vers af Præ-
sten Peder Bernholt. Her at anføre hele dette Malerklatteries Ind-

hold eller Bernholts usle dumme Rim, finder Jeg mig paa ingen Maade lysten til, da sligt Sluddersladder og erkedumt Vaaseri ey er værdt at fylde op med i Bogen, og det forekommer Mig endog meget underligt at de Thurah har anvendt hele Blade i sin Bog til denne malede Galenskabs Beskrivelse og Forklaring, og til det rimede Pjats Indrykkelse. Til en Mundsmag vil Jeg dog her anføre Farvesmørelsens Indhold og den rimede Udlæggelse der neden under i en af Afdelingerne, hvilket skal staae her i Bogen, Sognefolket, Nykirkebo, til liden Ære at de have sligt endnu efter Forfatterens Død i sin Kirke, og for at Alle og enhver kan skue, hvilke dumme, forvirrede, bagvendte, Ideer, Præsten havde i sin Tid.

Det er karakteristisk for Skovgaard som historiker, at han altid bedømmer fænomenerne efter deres virkelige værdi, saadan som han nu opfatter den, uden at tage hensyn til den historiske nimbus; han nærer absolut ingen særlig ærbødighed for noget blot fordi det er gammelt. Romantiker var han saare langt fra; ligesom han kan kommentere fortidige begivenheder og personer med sin blodigste ironi, saa undgaar han tillige at kaste fortidsmindernes forskønnende slør over hvad der forekommer ham uretfærdigt eller blot ufornuftigt. Tingstenene talte til hans følelse, ikke fordi de var gamle, men fordi den tingenes tilstand, som de efter hans opfattelse mindede om, var saa meget bedre end den paa hans tid raadende, at den var værd at holde i ære. Historien interesserer ham som historie, men selv var han udpræget nutidsmenneske. Og i betragtning af, at han kun var 21, er det jo ganske naturligt.

De fortidslevninger, som prøver paa at trænge sig ind i nutidslivet, bekæmper han af et frimodigt hjærte. Det gjaldt overtroen, og det gjaldt ogsaa andre folkelige overleveringer. Saaledes er hans beskrivelse af det bornholmske gildesvæsen alt andet end sympatisk; det var ogsaa saadan, at gildesinstitutionen paa hans

tid var ved at dø hen; den havde overlevet sig selv, og de rester der endnu trivedes i det bornholmske samfund udartede ofte til den rene parodi.

Kulturhistorisk har gilderne interesseret ham, og han har ogsaa faaet samlet en del oplysninger om gilder, gildesbo, skaggelfald og andre herhen hørende æmner. Men tonen hvori han behandler dem, er skarp:

Heraf sees da at Indkomsterne af Gildesboet blot bestaae i Øl, Tobak og Brændevin, thi de faa Penge, der indkomme aarligen, saasom Gildesbondens 8 Mark og alle Gjæstepengene, tilfalde efter gammel lovlig Sædvane Gildesselskabets høye Direksion, saa at Gildesboet i egentlig Forstand ey kan siges at gjøre Sognet, end ikke den allermindste, Nytte, men tjener blot for nogle faa af de liderligste Udbyggere med samt Gildets Direksion og et par andre Bønder til aarlig at dræbe fire Søndageftermiddage udenfor Krohus, saalænge Øllet varer; thi naar det er uddrukket, og Gildet hævet med den vist nok ikke meget opbyggelige Slutnings-Salme: »Når bonijn blér fojller, så vaular hajn hjém &c.« hænder det nok ofte at de besøge Kroen endda samme Aften.

Men vi kan være Skovgaard taknemlige for hans trang til at snakke frit fra leveren om hvad der mishager ham. Netop gennem hans kritiske bemærkninger faar vi at vide, hvordan en af de stridbare bornholmere reagerer paa disse fænomener.

8 Havde Skovgaard nu indskrænket sig til at lade sin ætsende ironi gaa ud over den bornholmske almuekultur, så ville ingen myndigheder have drømt om at røre ved hans bog. Men Skovgaards kritik gik adskilligt videre og højere op i administrationens grader. Man har beskyldt bornholmerne for at stille sig kritisk og modvilligt over for autoriteterne, og selvom man skal

vogte sig for at generalisere, skal der nok være noget om snakken. Ialtfald er Skovgaard uhyre kritisk over for embedsmændene; han tror aldrig paa forhaand hverken paa deres dygtighed eller paa deres moral. Det kunne endda være, hvad det ville, havde hans angreb svævet frit i luften, ville de ikke have været saa ubehagelige for dem, de gik ud over, men det irriterende ved dem var, at de var saa vel underbyggede og fyldt med saa mange konkrete enkeltheder, at de virker baade sagkyndige og temmelig overbevisende.

Det af angrebene, anklagemyndigheden især hængte sig i, var det paa væbningens udrustning. Dette angreb er, ikke blot paa grund af sin gennemført ironiske form, et af de fornøjeligste partier i Skovgaards bog, saa lidet det end fornøjede myndighederne, men det er ogsaa med sin rigdom af detaljer saare oplysende.

At det tillige synes overordentlig sagkyndigt, hænger naturligvis sammen med, at Skovgaards far var officer. Han var løjtnant ved dragonerne, og dette korps betragter Skovgaard øjensynligt som kærnen i Bornholms væbning. Mens det er ganske givet, at han har faaet alle oplysninger om enkeltheder gennem sin far, er der tillige en overvejende sandsynlighed for, at de kritiske indvendinger, han fremsætter, i virkeligheden grunder sig paa faderens mening om væbningens mangler.

Alle de udtalelser i Skovgaards bog, som af anklagemyndighederne blev anset for utilbørlige, og af dem drejer ikke mindre end syv sig om væbningen, er citeret i V. Svendsens afhandling; her skal kun anføres følgende, som er uhyre karakteristisk for Skovgaards ironiske og samtidig yderst livfulde stil:

Armaturen, hvilken tilhører Konger., bestaaer af et gammelt usselt Skydegevær til hver Infanterist, af hvilke Geværer nogle ere mæssingbeslagne, andre jærnbeslagne, men alle stemme de deri overens, at de ey ere indrettede til at skyde med, dog til Brug i Freds-

tider ere de (saameget indseer nok det høyyvise Generalitet) fuldkommen gode nok; til Geværret hører en Stump af et Bajonet, som rigtig nok ey kan hæftes fast paa Geværret, men det er derfor lige brugbart i Fredstider; thi da siger det slet intet, om Bajonetten engang imellemstunder dratter af Geværret, og i Tilfælde det mod en Fiende skulde bruges, troer Jeg endog, det vilde være fordetmeste ligegyldigt enten et saa kort Bajonet sad paa Geværret eller ey. Desuden har hver Mand en Patrontaske med tilhørende Rem, og som samme Taske mangler Kardus, er den særdeles bekvem for Infanteristen at gemme et og andet i, der kan være godt at have med til Vederkvægelse paa Mønstringer.

Det var dog ikke alle Skovgaards udfald mod administrationen, der blev inddraget under retssagen; der var adskillige angreb, som vel var skarpe i form og sag, men som man alligevel har fundet faldt inden for grænserne af det tilladte. Ikke mindst vejvæsnet paa Bornholm kritiserer han kraftigt, og her som overalt er hans kritik fremsat i en saa levende form, at den giver et tidsbillede, man nødig ville undvære. Han nøjes ikke med sagligt at kritisere manglerne, han afmaler tilstanden, saa man ligefrem ser den tids bornholmske veje for sig:

Man finder paa hele Landet ikke eet Stykke Vey, saaledes som den bør at være, ordentligen afstukken og med behørig Grøvter paa Siderne forsynet. De egentlige Landeveye ere paa forskellige Steder af forskjellig Bredde, sommesteder ikke større end to Vogne kuns neppeligen kunne komme forbi hinanden, og da Veyene paa mange Steder ere med to Hjulspor og en i Midten opstaaende Kam, og med Stene paa Siderne, saa ere hertillands alle Vogne, der ere bredere end de almindelige Bøndervogne, aldeles ubrugbare, (undtagen Kareter der i Kjøbstæderne bruges sommetider i fornem Fadderstads). Mange Steder ere endog Veyene, især ved Vintertid, meget farlige at passere, men skulde der findes nogen

der ey vil tro Mig paa mit Ord, da besee han blot Veyen ved Bybroen lige i den nørre Ende af Landets Hovedstad Rønne, og slutte fra dette Sted til andre længere bortliggende; her er nemlig Veyen ned ad Bakkene paa begge Sider Broen saadan at Heste og Slæde meget lettigen kan tørne ned af Veyen, der om Vinteren altid er belagt med Svald-Is, og ned i Aaen, saasom der hverken ere Grøvter, Dige, eller nogen anden lignende Ting ved Siden af Veyen. Kort, for ey at spille flere Ord paa dette farlige Steds Om-tale: Veyen er her bekvem til at bringe Folk i Ulykke eller faae dem til at brække Halsen. — Saaledes, i Korthed, er Veyen beskaffen ved Rønne: vil Man kjøre i Sand til Hjulnavene, da kjøre Man Nord ud ad Hasleveyen over Bybroen til Blikobbabakken; men vil Man kjøre paa og iblandt store Kampestene, da vælge Man Nekseveyen Øster ud igjennem *Ulagaderne*. Og saadanne ere Veyene paa hele Landet, eller sammesteder endnu slettere.

Dette afsnit viser, hvor Skovgaard er ude efter administrationens forsømmelser. Hans satire har det tilfælles med al god satire, at den har en retning; han har noget paa hjerte, som han vil have fremmet paa trods af de herskende myndigheder; han er ikke ude efter blot at drille og irritere. Og i særlig grad er han ude efter den del af administrationen, der efter hans skøn sover for trygt — uden tanke paa hvor farligt det kan være at vække slumrende løver.

Saaledes faar sandflugtskommissionen dette velmente spark:

Om Anstalter til (Sandflugtens) Dæmpning har Jeg vel hørt adskilligt tale, ja vel ogsaa læst noget herom paa Prent, men, Jeg maa tilstaae min Uvidenhed i denne Post, Jeg kjender fra Bornholm aldeles ingen slige Anstalter, og troer de neppe have nogen Tilværelse uden for visse Enkomiasters Hjerner, hvilke ikke kunne eller ville fatte andet end Embedsmændenes Ufeylbarhed og Forsømmelsesløshed. Der skal dog, som Jeg har hørt fortælle, være en Slags Sandflugts-Kommission paa Bornholm, men hvad samme

foretager sig er for Mig aldeles en Hemmelighed. Sandflugtens Dæmpning er endnu som tilforn blot et pium desiderium.

Paa den anden side holder Skovgaard heller ikke sin ros tilbage, naar han synes, den er fortjent. I afsnittet om Bornholms skove kritiserer han skarpt de ødelæggelser, der er sket, og de for sømmeligheder, der har gaaet i svang; men heldigvis er der ogsaa lyspunkter at se:

desuden kommer hertil at de forrige Holtsforstere have været ganske uvirksomme; den sidste, Kapitain Bidstrup, har Jeg selv personligen kjendt, men om ham bliver aldeles intet her at tale, da han, som Holtsforster, aldeles intet udrettede. Hr. Lieutenant Rømer, der i dette Embede løste Hr. Bidstrup af, fortjener derimod den Roes, at han er en driftig og for Landet meget nyttig Mand, der gjør sit Embede til sin Hovedsag, (en sjelden Dyd nuomstunder), og som i den korte Tid han har bestyret det, allerede har gjort adskillige Anlæg til Skovenes Forbedring og Forøgelse, hvortil Vi ville ønske meget Held.

Skovgaards varme anerkendelse af Hans Rømers indsats viser den positive side af hans kritik. Han river ikke ned blot for at ødelægge, hans hjærte er med dem, der bygger det nye op. Han er det nye aarhundredes mand, begejstret for hvad han anser for fremskridt, og det er af den grund, han stiller sig saa skarpt mod det, der har overlevet sig selv. Derfor laster han bornholmernes hængen ved gamle vaner, men priser deres fremdrift. Derfor agter og ærer han de folk, der frembringer værdier, og skønt han af aandstype hørte til i det attende aarhundrede og paa mange punkter røbede en vis saglig forsigtighed, saa var han dog yderst velvillig over for nye ideer; saaledes giver han Elieser Gads skole-tanker en sympatisk omtale og ialtfald en behersket tilslutning.

Men stilistisk følte han sig som en revolutionær. Skal der slaas til, saa slaar han til, og saa ynder han det skarpe og klare udtryk,

der ikke lader sig omfortolke. Vi har i det foregaaende set mange eksempler paa hans aggressive skrivemaade. Han ynder det stærkt tilspidsede udtryk; selv naar det gælder historiske personer og begivenheder, føler man nu og da, at angrebet har en samtidig adresse. Om guldsmageren Dippel, der sad fangen paa Hammershus, skriver han, at han var »til sin store Skade ikke enig i visse Poster af Theologien med de theologiske Fakulteter, hvilket vel i hans Tider heller ikke var saa ganske let en Sag for en tænkende Mand«.

Undertiden kan hans skarphed i udtrykket forekomme at være et pludseligt ret umotiveret udslag af irritation; saa er det som om de stærke ord tager magten fra ham, som naar han i omtalen af Koefoed-slægtens adelskrav skriver, at »adskillige staae i den falske Formening, at Kofodernes Adelskab har sit Ophav fra Stortaleren Jens Pedersen Kofod, der lod sig udbasune som Formand for Sammenrottelsen mod Svensken i Aaret 1658«.

Men ellers er ironien hans foretrukne form; hans underfundighed kan skjule satiren, saa den dog skimtes, endogsaa i en beskrivelse af det bornholmske landskab. Saaledes inspirerer vandringen gennem Ringebakkerne ham til disse betragtninger:

Slige Egne, saa stærkt, skarpt, dannede findes, vel ikke mange af, i det mindste ingen i Danmark; og som Bornholm har stor Rigdom paa de mest romantiske Egne, saavel behagelig indtagende og ligesom henrykkende, som og stærkt bjergige, rædsomme, skumle o. s. v. i høj Grad, saa kunde dette Raad vel ikke være saa ganske af Veyen for vore Æstetikere, der ville skue romantiske Egne, og for de Digtere eller Digterinder, hvis Kvæde-Evne kuns mat vil staae dem bi i det lave, jævne, Danmark: at de vilde bereyse Bornholm hellere end Sveyts; thi for det første har Bornholm denne Fordel, (som Sveyts mangler), at her er Udsigt til den salte Sø, der er opfyldt med talrige engelske Kjøbmands- og

russiske Krigs-Skibe, hvilket er en Ting af saa stor Vigtighed, at Sveytses øvrige Fortrinligheder frem for Bornholm at der ey tales dansk (hvilket dog ikke er saa meget fortrinligt, thi paa Bornholm tales heller ikke ret dansk), ey ere efter mine Tanker istandtil at veye op mod denne; for det andet ere de Penge, der forbruges paa Danskes Omflakninger i Sveyts og deromkring, saa aldeles borte for Fædrelandet, at de aldrig komme tilbage igjen, da derimod de Penge der vilde medgaae til bornholmske Reyser, dog ey ginge saa aldeles ud af Riget, da de dog bleve i Kongens Land; Tilmed kunde Man gjøre mange Bornholmer-Reyser for hvad en eneste Sveytser-Reyse nødvendig vilde koste.

Man kunne fristes til at antage, at her har vi det første stykke turistpropaganda for Bornholm. Men saadan skal det næppe opfattes. Thi selvom Skovgaard fremhæver landskabets skønhed i temmelig kejtede udtryk, saa har dog disse betragtninger en saa ironisk tone, at man ikke er i tvivl om, at de er skrevet i en helt anden hensigt.

Den egentlige turistpropaganda maa vi vente lidt længere paa. Den kan man finde hos et par naturforskere, der paa deres videnskabelige færd ogsaa faar lejlighed til at gøre opmærksom paa, at Bornholms landskab er saa rigt og afvekslende, at øen fortjener at være rejsemaal for mange, der ellers rejser til udlandet for at opleve naturen i en stærkere udfoldelse end hjemme. Det var Rawert og Garlieb, hvis bornholmsbog kom 15 aar efter Skovgaards.

9 Dommen over Skovgaards bornholmsbeskrivelse blev katastrofal for hans senere skæbne. Det værk, der vidnede om en tidlig modenhed og kundskabsfylde, og som syntes at spaa ham en betydelig fremtid som historisk forfatter, vendte hans skæbne i en helt anden retning. Bogens skæbne slog ham ud.

I de første aar efter dommen blev han i København, hvor han slog sig igennem ved tilfældigt litterært arbejde. Hans universitetsstudier var afbrudt, og med censurens tyngde over sig synes det, at han helt havde tabt lysten til skribentvirksomhed. Han paa- tog sig visse oversættelsesarbejder; hans glimrende sprogkundskaber kom ham her til nytte. I bogform foreligger fra disse aar kun hans oversættelse af første del af lord Chesterfields filosofisk-pædagogiske breve.

Men i 1807 forlod han København og slog sig ned i Aalborg, og her levede han resten af sit liv. Han følte tilværelsen i Aalborg som en slags eksil; han savnede hovedstadens biblioteker og følte sig afskaaret fra de studier, der var hans væsentligste interesse. I stedet fik han forskellige gøremaal i det praktiske liv. I et par aar var han realskolelærer, senere blev han translatør i ikke mindre end fem sprog: engelsk, tysk, hollandsk, fransk og svensk. Endvidere blev han udenrigspolitisk redaktør ved Aalborg Stiftstidende, desuden mægler og portugisisk vicekonsul.

Som han i 1815 skrev i et brev til Grundtvig følte han sig i Aalborg »quasi begravet i det yderste Vankundigheds Mørke i en Stad, hvor den hele Litteratur bestaar hartad blot i Priskuranter og Kurssedler«, og han giver denne mistrøstige beskrivelse af sin tilværelse der:

Du vil selv skjønne, hvor meget jeg nødvendig maa være gaaet tilbage i al Videnskabelighed, naar du betænker, at jeg alt har tilbragt ni samfulde Aar her i en Stad, hvor intet Slags Hjælpe- middel for Videnskaben er at faa, om han endog har Lyst til at arbejde i det vante Fag, at jeg i disse ni Aar først var beskæftiget med at foretygge udannede Børn Reglerne for det engelske Sprog, dernæst med at gennemgaa Logbøger og oversætte Søforklaringer, og endelig i det sidste Aar, med at sælge Spegesild og Kaffe og løbe Ærender for Kræmmere og svenske Baadførere — du ved dog, at jeg er Mægler?

... Hvad mig angaar, da hugger jeg mig igjennem, som jeg bedst kan, og har i disse Tider nok at bestille med at erhverve saa meget, som jeg behøver for at leve anstændigen.

Gennem aarene fik han skrevet en del, det meste af mindre betydning. Noget var oversættelser eller bearbejdelser efter fremmede kilder; et originalt værk, der virkelig bragte noget nyt ind i litteraturen, var den omfattende »Haandbog for Handels-Correspondents«, som han udgav i 1835, en grundig behandling af et æmne, hvorom der ikke tidligere forelaa noget paa dansk. Det var ikke blot en praktisk og indgaaende haandbog i alt vedrørende handelsfaget, men indeholder tillige en fyldig oversigt over handelshistorien.

Men af særlig interesse for bornholmere er den »Bornholms Saga«, som han udgav i 1834. Som forhen nævnt er det ikke den historiske del af den forulykkede bornholmsbeskrivelse, han her udsender, dertil er baade planen og fortællemaaden altfor forskellig fra ungdomsværket.

Bogen er som titlen siger en »saga«, en rask fremadskridende fortælling, hvor der ikke ofres for meget paa dokumentation og lignende. Helt undgaar han ikke at citere kilder, men han gør det sparsomt, helt bortset fra de mange indskudte vers af Printzensköldsvisen.

Trods titlen er »Bornholms Saga« heller ikke nogen egentlig Bornholms historie. Skønt han begynder med nogle affejende bemærkninger om utroværdige oldtidssagn og derefter kortfattet fortæller om bispevældet, lybækkerne og den svenske besættelse i 1645, er dette dog kun en faa siders indledning til den egentlige bog, som handler om Bornholms skæbne fra Printzenskölds ankomst til svenskeherredømmets fald.

Som kilder til fremstillingen nævner han i et forord en række skriftlige optegnelser, som han hævder i sin tid at have set og gjort uddrag af hjemme paa Bornholm; om en enkelt af dem

meddeler han som foran anført, at han har gjort uddrag af den som 14-15aarig. Selv mener han, at ialtfald nogle af disse optegnelser er gaaet til grunde; men man har vist aldrig foretaget efterforskninger efter om nogle af disse Skovgaardske kilder endnu skulde eksistere.

Det gør en noget skeptisk overfor værkets historiske værdi, at han nævner Printzensköldsvisen som en vigtig kilde, og naar man læser bogen, ser man at han næsten udelukkende bygger paa dens fremstilling af begivenhederne. Han anser denne vise for at være en paalidelig beretning, affattet ganske kort efter selve begivenhederne, ja han hævder at have haft i hænde en afskrift af visen fra 1659. For et alvorligt historisk arbejde er benyttelsen af en kilde af denne kvalitet unægtelig en uheldig sag; ser man paa bogen som en litterært-folkelig fremstilling, maa man mindes, at Ingemann samtidig benyttede de danske folkeviser som kilder i sine historiske romaner, og uden tvivl i den formening, at de var paalidelige nok. At et ikke alt for kritisk publikum ogsaa tog Skovgaards fremstilling for gode varer, kan man se af, at hans »Saga« i et halvt hundrede aar var det skrift om Bornholms historie, som prægede den almindelige opfattelse; hertil bidrog selvfølgelig ogsaa, at det var den eneste sammenfattende fremstilling, som stod til den almindelige læsers raadighed, ville man vide mere, maatte man i gang med et studium af omfattende værker og spredte bidrag rundt om i litteraturen.

Synspunkterne i denne bog afviger betydeligt fra dem vi mødte i bornholmsbeskrivelsen. Saaledes giver han en ganske sympatisk skildring af Jens Koefoed, der i beskrivelsen omtaltes som en skryder, mens Korfitz Ulfeldt, som i den første bog var »sin Tids største Mand«, her er reduceret til en ussel landsforræder.

I et exemplar af »Bornholms Saga« fandt jeg indlagt en seddel, skrevet med en samtidig haand; jeg ved ikke fra hvem den stammer. Paa sedlen stod:

Jeg takker for Laan. Denne Bog har kun 1 Feil, at den nemlig ikke er skrevet 1804 — for 34. Det glæder mig ellers at see, at *Skovgaard* er saa levende endnu.

Den anonyme laaner har virkelig ret. Man beklager, at denne Bornholms historie ikke er skrevet af den unge Skovgaard, men af en tidlig ældet og træt mand, der oven i købet ikke tør udfolde sig helt, fordi han har haft pligt til at forelægge sit manuskript paa Aalborg politikammer, inden det kunne gaa i trykken. Men at han ogsaa som skribent er levende endnu og kan skrive frisk fra leveren om hvad der irriterer ham, det ser man bl. a. hvor han i bogens forord omtaler Hans Pontoppidans digt om opstanden i 1658:

Hans Pontoppidan vegeterede som Præst i Rønne og dets Anneks St. Knuds for 50 Aar siden, og var saa efterladet i Embedsførelsen og saa gjennemdoven, at han i hele fem Aar ikke engang gad i Ministerialbøgerne indføre Navne paa Døbte, Begravede og Viede, men i dets Sted drev han om iblandt sine Sognemænd, fortalte Anekdoter, snusede og smøgede Tobak og lod sig traktere. Men i ledige Timer, naar ondt Vejr tvang ham til at blive hjemme, maatte han dog have Noget at sysle med, og han foretog sig da iblandt Andet at gjøre et Heltedigt udaf bemeldte Opstands Historie. Da han imidlertid ikke havde synderligt Mere for sig til Afbenyttelse, end netop den trykte Kofodske Beretning og nogle ved Ølkruset samlede og paa Hjemvejen halvglemte Sagnstumper, saa havde han en vid Mark for sig til at udfylde sit Manglende ved selv at skabe Handlinger og handlende Personer, som aldrig have havt Tilværelse i Verden, og saaledes fik han da omsider sin Vanskabning om denne Bornholms vigtige Frihedskamp færdig.

Her finder man bornholmsbeskrivelsens stil igen, og man tager ikke fejl af at dette portræt af den uheldige Knudsker-præst grunder sig paa, hvad Skovgaard har hørt fortælle i sin barndom, selv

om han ikke kan erindre Pontoppidan personligt, eftersom han kun var to aar, da præsten fraflyttede kaldet.

Skønt Skovgaard kun var lidt over de halvtreds, da han udsendte »Bornholms Saga«, er det dog et alderdomsværk, udgivet paa et tidspunkt, da det gik rask ned ad bakke med ham. I de første Aalborg-aar synes det, at han har levet under ret gode forhold, saaledes at han kunne gifte sig og stifte hjem. Men hans sidste aar blev helt ulykkelige. Hans ægteskab strandede, da han døde havde han og hans kone længe levet i separation, og ogsaa økonomisk og socialt var det gaaet tilbage for ham. En optegnelse i Laurids Engelstofts exemplar af bornholmsbeskrivelsen (nu i Statsbiblioteket i Aarhus) meddeler at »han var tilsidst noget forfalden og døde i ussel Forfatning«.

Samtidens dom over denne mand har været meget forskellig. Men til gunst for hans personlighed taler det, at Grundtvig lige til det sidste bevarede sit venskab til ham og sin beundring for ham. Et sympatisk og tilsyneladende rigtigt billede giver en nekrolog, som nogle uger efter hans død optryktes i »Aalborg Stiftstidende«, selvom den maaske paa enkelte punkter understreger lidt tykt:

Den nysafdøde Literatus Peter N. Skovgaard var i flere Henseender en høist mærkelig Personlighed. Han besad en forbausende Masse af Kundskaber, og hans Hoved var en levende Real-Encyclopædie, et levende Lexicon i alle nye og gamle Sprog. Derhos besad han en bidende Vittighed, og Faa have vel havt saadan Styrke i Ironien som han. Hans Stiil var eiendommelig, men kraftig og reen. Med alt dette forfeilede han dog sin Bestemmelse paa en sørgelig Maade, og de udvortes Kaar, hvori han levede, dannede en skjærende Modsætning til de glimrende Evner, hvormed hans Aand var udstyret. Han var de censurdømte Forfatteres Senior i Danmark. I en mesterlig Beskrivelse over Bornholm, hans Fædreneø, havde han syndet mod Forordningen af 27. September

1799. Siden skrev han intet af Betydenhed og var saaledes et levende Vidne om, hvorlunde livsvarig Censur lammer de dygtigste Kræfter. Skovgaard var, aandeligt og legemligt, en sand Kæmpenatur, men, skjøndt hans Aand, gennem alle Stadier af et synkende Liv, bevarede sin Kraft, maatte dog hans physiske Natur bukke under for Angreb, der med hver Dag fornyedes. Ved sit udvortes Liv minder Skovgaard om Ewald og Wessel.

Man har hævdet, at Skovgaards karakter, al hans dygtighed til trods, ikke var saa helstøbt som man kunne have ønsket. Kan gerne være, ialtfald viste det sig, at han ikke kunne bære den skæbne som ramte ham. Men paa den anden side forekommer den eftertiden haard og ufortjent. Vi ser bedre, hvad man skylder Skovgaard tak for; vi kan vel se det ungdommelige i hans kamp-iver, men er det ikke netop det der gør hans bog saa frisk, ville den ikke have været mindre værdifuld, om hans kritik var blevet svøbt ind i underdanighed?

Dommen over hans bog er et eksempel af en lang række paa censurens meningsløshed, dens grusomhed og ødelæggende virkninger: en menneskeskæbne afsporet, et værk slaaet i stykker, et lovende forfatterskab stanset i starten.

Men samtidig paa dens magtesløshed: Hvad Skovgaard fik skrevet, det staar der; af hans skildring genopstaar billedet af Bornholm for 150 aar siden, levende og med alle de administrative latterligheder krænget ud til beskuelse. Myndighederne er ikke blevet klogere og dygtigere, fordi de tog saa grum en hævn. De har kun opnaaet at skabe en martyr — og at snyde eftertiden for det livsværk, man havde kunnet vente fra en mand af Skovgaards format.